

ВИЩА ШКОЛА

УДК 373.3.011.3-051:316.647.5:316.72

Т. О. Атрощенкокандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Мукачівського державного університету**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ
ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Стаття присвячена обґрунтуванню методологічних підходів до формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів. Відзначено актуальність даної проблеми у зв'язку з необхідністю удосконалення змісту підготовки майбутніх фахівців початкової школи відповідно до запитів Нової української школи та тенденцій полікультурної освіти. Розглянуто чотири рівні методологічного знання. Уточнено зміст поняття «підхід» як методологічної категорії. На підставі аналізу наукових положень методології як науки зазначено, що формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів має відбуватися з урахуванням таких методологічних підходів: системний, особистісний, полісуб'єктний (діалогічний), етнопедагогічний, компетентнісний, культурологічний, аксіологічний, синергетичний. Сукупність представлених методологічних підходів дозволяє дослідити суть, зміст та структуру процесу формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів. Кожний підхід розглянуто з позицій полікультурної освіти та специфіки підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах полікультурного регіону. В рамках дослідження представлено розроблені нами методичні рекомендації до вивчення спецкурсу для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня «Магістр» «Теорія і практика формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи» та методичні рекомендації для проходження практики з урахуванням специфіки поліетнічного регіону для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня «Бакалавр» і «Магістр».

Ключові слова: методологічна категорія, методологія, міжетнічна толерантність, підхід, полікультурна освіта.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до вчителя початкових класів, які ставить глобалізоване суспільство та Нова українська школа, потребують удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення професійної діяльності в умовах полікультурних регіонів багатонаціональної України. Однією із передумов виконання завдань полікультурної освіти є міжетнічна толерантність майбутніх учителів початкових класів, методологічні підходи формування якої є предметом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування міжетнічної толерантності педагогів представлена у наукових розвідках Л. Воротняк, Л. Гайсіної, Л. Гончаренко, О. Гуренко, Н. Якси та інших. Вивчення методологічних підходів до освітньої діяльності відображено у працях В. Андрущенко, Н. Бабік, В. Беспалько, І. Бега, К. Боулдинга, О. Вознюк, І. Дичківської, О. Дубасенюк, Д. Ельконіна, І. Зимньої, О. Леонтьєва, В. Лутай, В. Ляудіс, О. Пехоти, О. Пометун, С. Рубинштейна та інших. Проте, незважаючи на наявну кількість різноаспектних наукових праць з означеної проблеми, питання

методологічних підходів до формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті – обґрунтування методологічних підходів до формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науці під методологією розуміють передусім вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності. Методологія науки характеризує компоненти дослідження – його об'єкт, предмет, завдання, сукупність дослідницьких засобів, необхідних для їх розв'язання, а також формує уявлення про структуру і послідовність розв'язання дослідницьких завдань. Отже, методологію в педагогіці слід розглядати як сукупність теоретичних положень про педагогічне пізнання і перетворення дійсності.

Таке означення ніби поєднує дві групи наукового інструментарію. Перша – містить систему методів пізнання педагогічних реалій і є комплексом умов, засобів, приписів, орієнтирів дослідження; друга – містить принципи, методи, засоби, процедури, що становлять собою технологію перетворення, регу-

ляцію педагогічної діяльності. Тобто методологія виконує нормативну і регулятивну функції.

У структурі методологічного знання виділяють чотири рівні: філософський, загальнонауковий, конкретно науковий і технологічний. Зміст першого – вищого філософського рівня методології – це загальні принципи пізнання і категоріальний склад науки в цілому. Методологічні функції виконує вся система філософського знання.

Другий рівень – загальнонаукова методологія – це теоретичні концепції, які використовуються в усіх або в більшості наукових дисциплін.

Третій рівень – конкретно наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що використовуються в тій чи іншій науковій дисципліні. Методологія конкретної науки містить у собі як проблеми специфічні для наукового пізнання в даній галузі, так і ті, що висуваються на більш високих рівнях методології, як, наприклад, проблеми системного підходу або моделювання в педагогічних дослідженнях.

Четвертий рівень – технологічна методологія – це методика і техніка дослідження, тобто набір процедур, які забезпечують отримання достовірного емпіричного матеріалу і його первинну обробку, після якої він може включатися в масив наукового знання. На цьому рівні методологічне знання має чітко виражений нормативний характер. Усі рівні методології утворюють складну систему, в межах якої між ними існує певне підпорядкування. При цьому філософський рівень є змістовою основою будь-якого методологічного знання, визначаючи світоглядні підходи до процесу пізнання і перетворення дійсності [6, с. 22–23].

Істотною ознакою підходу як методологічної категорії, на думку В. Кулешової та В. Мальованої, є те, що він містить не тільки сукупність певних принципів і теоретичних положень, але й відповідні їм способи діяльності. Інакше кажучи, у структурі підходу як цілісного явища можуть бути виділені два рівні: концептуально-теоретичний, що включає базові, вихідні концептуальні положення, ідеї й принципи, які виступають гносеологічною основою діяльності, що здійснюється з позицій і в межах даного підходу, ядром її змісту; процесуально-діяльнісний, що забезпечує вироблення й застосування у процесі такої діяльності доцільних, адекватних концептуально-орієнтованому змісту способів і форм її здійснення [9, с. 36].

Аналізуючи наукові положення методології як науки, вважаємо, що формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів має відбуватися з урахуванням таких методологічних підходів: системний, особистісний, полісуб'єктний (діалогічний), етнопедагогічний, компетентнісний, культурологічний, аксіологічний, синергетичний. Конкретизуємо особливості кожного підходу з позиції нашого дослідження.

С. Гончаренко визначає системний підхід як напрям у методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем, розкриття їх цілісності, виділення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину [5, с. 305]. Використання системного підходу при вивченні різних аспектів формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкових класів забезпечує дослідження його як багатокомпонентного поняття взаємопов'язаних елементів. Даний підхід є основоположним у пошуку шляхів формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкових класів, її структуруванні та аналізі функціональних компонентів.

Під системою формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів ми розуміємо проектування педагогічної діяльності щодо відбору полікультурного матеріалу, приведення в систему форм і методів формування міжетнічної толерантності у ході професійної підготовки майбутніх фахівців і послідовної реалізації її основних положень на практиці, що забезпечує ефективну педагогічну діяльність у багатонаціональних учнівських колективах початкової школи в умовах полікультурного регіону.

Ефективність формування міжетнічної толерантності майбутніх фахівців початкової школи у сучасному освітньому просторі можлива за умови функціонування її як цілісної системи, яка має чітко визначену мету, функції, зміст, форми, методи та засоби реалізації і враховує історичний, соціально-політичний та культурний досвід рідного народу, краю та інших етносів, що проживають на його території.

Сучасна педагогічна наука посилила свій інтерес до особистісного підходу. Враховуючи складність розробки такого підходу, дослідники вважають за доцільне здійснювати його побудову на шляху переходу до нього від інших, більш розроблених підходів. Тому пропонуються такі його форми, як «особистісний соціально-діяльнісний підхід», «принцип діяльнісно-особистісного підходу», «особистісно-діяльнісний підхід», «системний особистісно-діяльнісний підхід», «індивідуально-особистісний підхід» тощо.

Особистісний підхід визнає особистість як продукт суспільно-історичного розвитку і носія культури. Суть підходу: особистість як мета, суб'єкт, результат і головний критерій ефективності педагогічного процесу. Унікальність особистості – її інтелектуальна моральна свобода, право на повагу. Даний підхід у рамках нашого дослідження передбачає врахування етнічних особливостей, адже провідною ідеєю полікультурної освіти постає усвідомлення невід'ємних прав людини, незалежно від її національної приналеж-

ності, раси, релігійних уподобань, толерантне ставлення до її «інакшості» тощо.

Погоджуємося з О. Горбатюк, що в контексті забезпечення умов успішного функціонування системи особистісно орієнтованого навчання студентів закладів вищої освіти є особливо актуальним визначення кінцевим результатом освіти не власне навченості студентів, як оволодіння ними знаннями, вміннями, навичками, а становлення особистості – самобутньої, унікальної, творчої, що має власні цілі й цінності у житті [4, с. 43]. Отже, використання особистісного підходу має важливе значення при підготовці майбутніх учителів початкових класів, дозволяє враховувати індивідуально-типологічні особливості студентів, що є надзвичайно важливим для формування міжетнічної толерантності.

Полісуб'єктний (діалогічний) підхід відображає єдність діалогічного, особистісного і діяльнісного підходів, що становить суть методології гуманістичної педагогіки. Основна ідея підходу: особистість – продукт і результат спілкування з людьми і характерних для неї відносин, тобто важливий не тільки предметний результат діяльності, але і результат відносин. Толерантна людина характеризується відповідним рівнем міжкультурної комунікативної компетентності. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Міжкультурна компетентність характеризується специфічними рисами: відкритість до сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей; психологічна спрямованість на кооперацію із представниками іншої культури; вміння розрізняти колективне й індивідуальне у комунікативній поведінці представників інших культур; здатність переборювати соціальні, етнічні й культурні стереотипи; володіння системою комунікативних засобів та правильний їх вибір у залежності від ситуації спілкування; дотримання етикетних норм у процесі комунікації [12]. А. Анненковою визначені завдання сучасної міжкультурної освіти у студентів, а саме: особистісний розвиток кожного студента, що передбачає індивідуальний підхід до нього; розвиток етнічної й культурної грамотності, тобто досягнення студентами певного рівня інформованості про особливості історії й культури наявних у суспільстві етнічних груп – власної та «чужої»; усвідомлення взаємовпливу й взаємозбагачення культур у сучасному світі, розвиток інтегративних процесів; формування етнокультурної компетентності, тобто не тільки позитивного відношення до наявних у суспільстві різних етнокультурних груп, але й уміння розуміти їх представників, взаємодіяти з представниками інших культур [1].

У рамках нашого дослідження етнопедагогічний підхід вважаємо методологічною основою

полікультурної освіти і виховання. Основною ідеєю етнопедагогіки є формування в підростаючого покоління національної самосвідомості та подолання відчуження до інших етносів на основі використання традицій виховання, накопичених різними народами. Народна педагогіка має значний потенціал для формування міжетнічної толерантності, гуманістичного світогляду і поведінки у сфері міжнаціональних відносин.

Полікультурній школі необхідні педагоги, які володіють певним рівнем міжетнічної толерантності, знаннями та уміннями в області полікультурної освіти підростаючого покоління, адже завдання полікультурного виховання учнів початкових класів в сучасних умовах передбачає залучення дитини до світу людських цінностей, забезпечує формування толерантності, усвідомлення нею своєї приналежності до світових культурних цінностей. Відповідно, підготовка педагогів у закладах вищої освіти, на нашу думку, вимагає реалізації таких педагогічних умов: формування етнічної позиції особистості студентів; інтеграція матеріалу навчальних дисциплін у формуванні психологічної, педагогічної та методичної готовності студентів до здійснення професійної діяльності в полікультурному регіоні; діагностика рівня сформованості міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів.

Формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів не повинно бути ізольованим від усього процесу професійної підготовки фахівців в системі ступеневої освіти. Викладачам закладів вищої освіти необхідно чітко усвідомлювати, яке місце займає міжетнічна толерантність учителя початкових класів у структурі його професійної компетентності, що зумовлює обґрунтування компетентісного підходу. Запровадження компетентісного підходу дозволяє визначити мету та зміст (знання, уміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості) полікультурної освіти майбутнього вчителя початкових класів із сформованою міжетнічною толерантністю.

Реалізацією компетентісного підходу в контексті нашого дослідження ми вважаємо інтеграцію полікультурного компоненту в освітньо-професійну програму «Початкова освіта» та вивчення майбутніми фахівцями розробленої нами вибіркової дисципліни (цикл дисциплін професійно-орієнтованої підготовки) «Теорія і практика формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи» [2]. Практична підготовка вчителів початкових класів у рамках сучасних вимог полікультурної освіти вимагає зосередження уваги на особливостях її організації і проведення в умовах поліетнічного регіону. З цієї метою нами розроблені методичні рекомендації для проходження практики з урахуванням специ-

фіки поліетнічного регіону для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня «Бакалавр» і «Магістр» [3].

Формування міжетнічної толерантності можливо лише при організації полікультурної освіти, покликаної формувати терпимість, культуру міжнародного спілкування, виховання особистості у дусі діалогу культур тощо. У межах полікультурної освіти, за дослідженням Т. Зюзіної [7], культурологічний підхід спрямований на реалізацію завдань у поліетнічному (створення умов для засвоєння цінностей свого народу, оволодіння духовними скарбами української культури, ознайомлення з культурою народів, що живуть поруч, та народів світу), духовно-моральному (сформувати толерантне ставлення до представників різних конфесій, релігійного різноманіття світу, моральну свідомість) контекстах. Дослідниця переконана, що теоретичне обґрунтування проєктивної моделі культурологічного напрямку освіти в українських університетах в основі своїй має орієнтуватися на нові доктрини, що сформувались у світовій педагогічній думці.

Культурологічний підхід як методологію пізнання і перетворення педагогічної реальності у своїй основі має аксіологія – вчення про цінності та ціннісну структуру світу. Культурологічний підхід зумовлений об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей. Людина містить у собі частину культури. Вона не тільки розвивається на основі засвоєної культури, а й вносить у неї щось принципово нове, тобто стає творцем нових елементів культури. У зв'язку з цим засвоєння культури як системи цінностей являє собою, по-перше, розвиток самої людини і, по-друге, становлення її як творчої особистості.

В осмисленні аксіологічного (ціннісного) підходу до вивчення проблеми полікультурної освіти майбутніх педагогів зробили такі науковці, як Г. Васянович, І. Зязюн, М. Каган, Н. Крилова, Б. Кобзар, О. Сухомлинська та інші. Даний підхід ґрунтується на засадах педагогічної аксіології як напрямку в освітніх дослідженнях, що стосується аналізу змісту педагогічних ідей, теорій і концепцій з огляду на їхню відповідність чи невідповідність потребам індивіда та суспільства. Морально-ціннісні основи у структурі професійного образу майбутнього вчителя початкових класів впливають на формування в нього антропоцентристського погляду на особистість, гуманістичну орієнтацію на його інтереси, нахили і здібності. На нашу думку, полікультурна професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів визначає першочерговим завданням системи професійної освіти формування морально-ціннісної сфери майбутнього фахівця.

Аксіологізація навчання забезпечує зміщення наголосів із зовнішніх аспектів управління проце-

сом формування знань, умінь і навичок на внутрішні фактори активізації ціннісно-смыслові сфери, самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів [11, с. 49].

О. Пометун зазначає, що кожен народ (і окремий індивід) має своє уявлення про цінності та звичаї, історію, суспільні системи, культуру й релігію, яке не завжди збігається з уявленнями представників інших народів і культур. Унаслідок цього інша культура та її цінності можуть сприйматися негативно. Віра в певну релігію або філософію призводить до того, що інші системи, погляди й теорії є потенційною загрозою і ставлять під сумнів правдивість чи помилковість особистих поглядів і переконань. З одного боку, це дозволяє представникам різних культур більше спілкуватися між собою та пізнавати один одного, з іншого, – запозичення цінностей (переважно економічно розвинутих західних країн) може призвести до втрати власних національних цінностей [10, с. 26].

Погоджуємося з дослідницею, що сьогодні особливої ваги набувають загальнолюдські цінності. Вони є регуляторами поведінки всього людства, виступаючи найважливішими критеріями, стимулами та знаряддями пошуку шляхів взаєморозуміння, злагоди та збереження життя людей. Загальнолюдські цінності покликані об'єднати людство в єдине ціле, й передбачається, що їх однаково сприйматимуть люди різних рас, етносів, культурних орієнтацій. Чим більше таких цінностей у розпорядженні народу, групи людей, тим упевненіше вони себе відчують у житті, тим багатшим та яскравішим стає їхнє буденне життя [10, с. 27].

Отже, вважаємо, що аксіологічний підхід до формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів дозволяє визначити цінності, на які буде зорієнтований навчально-виховний процес у закладах вищої освіти й на основі яких будуть формуватися ціннісні орієнтації майбутніх фахівців, необхідні для здійснення професійної діяльності в полікультурному суспільстві.

Однією з основних цілей сучасної освіти є формування культури самоорганізації паралельно з інтелектуальною, інформаційною, дослідницькою (навчитися вчитися). Ідея самоорганізації є ключовим моментом синергетичного підходу методології науки в цілому та методології освіти зокрема. Освіта в синергетиці – це процес, що сприяє пробудженню власних сил того, хто навчається, співробітництву з собою та іншими учасниками освітнього процесу. Синергетичний підхід спонукає дорослих до надання дитині більшої кількості можливостей для самореалізації в межах соціокультурних норм.

Проблемам адаптації синергетики до педагогічної науки присвячені дослідження В. Ігнатової, яка зауважує, що ця наука дозволяє продемонструвати для молоді картину «єдності всього

суцього, побудувати єдину процесуальну модель світу – синергетичну картину, крізь призму якої вона з'являється перед людством як суперієрархія взаємодіючих систем, у яких все – жива та нежива природа, життя і творчість людини, суспільство та культура – взаємопов'язане і підпорядковано вселенським законам» [8, с. 26].

Синергетична концепція може сприяти глибокому пізнанню таких складних, нелінійних, відкритих систем, як полікультурне суспільство, полікультурна освіта, сучасний учитель початкових класів, який характеризується, окрім професійної компетентності, такими особистісними якостями, як толерантність, терпимість, відкритість і гнучкість до інших культур, мов, релігійних уподобань, здатністю сприйняття іншого, як самого себе тощо.

Висновки. Міжетнічна толерантність як складне особистісне утворення дозволяє особистості вільно та успішно взаємодіяти з іншими у полікультурному суспільстві. Її формування потребує специфічного психолого-педагогічного впливу й умов (гуманізації та етнізації освітнього процесу, впровадження інноваційних технологій, проектування і створення полікультурного освітнього середовища тощо) та використання відповідних методологічних підходів, які дозволяють дослідити суть, зміст та структуру процесу формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів.

Список використаної літератури:

1. Анненкова А.В. Межкультурная коммуникативная компетенция как цель обучения иностранным языкам в языковом вузе. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/mezhkulturnaya-kommunikativnaya-kompetentsiya-kak-tsel-obucheniya-inostrannym-yazykam-v-yazykovom-vuze>.
2. Атрощенко Т.О. Теорія і практика формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи: методичні рекомендації до вивчення спецкурсу для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня магістр. Мукачево: МДУ, 2017. 24 с.
3. Атрощенко Т.О. Особливості організації практики майбутніх учителів початкових класів в умовах поліетнічного регіону: методичні рекомендації для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта». Мукачево: МДУ, 2018. 65 с.
4. Горбатюк О. Забезпечення умов успішного функціонування системи особистісно-орієнтованого навчання студентів вищих навчальних закладів. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2013. Ч. 1. С. 42–47. URL: <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znprudpu>.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
6. Зайченко І.В. Педагогіка: підручник. 3-тє видання, перероблене та доповнене. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 608 с.
7. Зюзіна Т.І. Науки про культуру та мистецтво в структурі гуманітарної університетської освіти: аналіз зарубіжних тенденцій. Вища школа. 2005. № 5. С. 89–103.
8. Игнатова В.П. Педагогические аспекты синергетики. Педагогика. 2001. № 9. С. 26–30.
9. Кулешова В.В. Методологічні підходи до проблеми формування психолого-педагогічної компетентності викладача технічних дисциплін В.В. Кулешова, В.В. Мальована. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2015. № 48–49. С. 34–41.
10. Людина у полікультурному суспільстві: навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / О.І. Пометун, Л.Ю. Султанова та ін. К.: «Інжиніринг», 2010. 248 с.
11. Чайка В.М. Основи дидактики: навч. посіб. К.: Академвидав, 2011. 240 с.
12. Черкасова М.А. Пути формирования межкультурной коммуникативной и экологической компетенций студентов социологического ВУЗа. Черкасова М.А., Черкасов В.П., Тараненко Н.Ю. URL: <http://xn-j1a0e4b.xn-p1ai/tag/сни-№14-ноябрь-2012/>.

Atroshchenko T. Methodological approaches to forming interactive tolerance of future teachers of the primary school

The article has been devoted to the substantiation of methodological approaches to the formation of interethnic tolerance of future teachers of primary school. The author of the article has noted the relevance of this problem in connection with the need to improve the content of the training of future primary school specialists in accordance with the requests of the New Ukrainian School and the trends of multicultural education. It has been considered four levels of methodological knowledge. Also the author has specified the content of the concept «approach» as a methodological category. On the basis of the analysis of the scientific provisions of the methodology as a science, we believe that the formation of interethnic tolerance for future teachers of primary school should take into account the following methodological approaches: systemic, personal, polysubject (dialogical), ethnopedagogical, competence, culturological, axiological, synergetic. The set of presented methodological approaches allows us to investigate the sence, content and structure of the process of forming interethnic tolerance for future teachers of primary school. Every approach has been considered from the point of multicultural education and the specifics of the training

of future teachers to professional activities in a multicultural region. According to the research, we have developed the methodical recommendations for studying the special course to students of the specialty 013 «Primary education» of the educational degree «Master» «Theory and practice of forming interethnic tolerance of future teachers of elementary school» and methodological recommendations for passing the practice taking into account the specificity of the polyethnic region for the students of the presented specialty 013 «Primary education» of the educational degree «Bachelor» and «Master».

Key words: *methodological category, methodology, interethnic tolerance, approach, multicultural education.*